

Abstract

RhetoricaScandinavica, ISBN 1397-0534

No 61, 2012, pp 25-36

Publisher: Retorikförlaget AB

Author Mikael Johansson, University of Gothenburg.

Title “Libanius and the Schools of Rhetoric in Roman Athens” [Libanios och retorikskolorna i det romerska Athen].

Abstract In this paper fourth century Athens and its rhetorical schools as portrayed by the sophist Libanius are presented, and the city’s role for the students and professional sophists is discussed. The paper also contains a brief survey of classical Athens as depicted in the declamations of Libanius.

Keywords Libanius, study and teaching, declamation, Athens.

*Mikael Johansson är forskare och lärare i grekiska vid Institutionen för Språk och Litteraturer vid Göteborgs universitet. Hans doktorsavhandling, Libanius' Declamations 9 and 10, publicerades år 2006.
mikael.johansson@sprak.gu.se*

Mikael Johansson:

Libanios och retorikskolorna i det romerska Athen

I den här artikeln presenteras det senantika Athen och dess retorikskolor utifrån uppgifter i centrala texter författade av talaren Libanios. För retorikstudenterna stod Athen i centrum på två sätt: dels erbjöd staden och dess retorikprofessorer sin tids topputbildning inom den viktiga deklamationsteorin, dels utgjorde stadens storslagna historia en outsinlig historisk-myttologisk inspirationskälla för komponerandet av just deklamationer.

Jag tror att jag likt Odysseus skulle ha undvikit att gifta mig med en gudinna om bara jag hade fått beskåda röken från Athen.

(Libanios *Oratio* 1.12)

Athen bestod som ett viktigt kultur- och utbildningscentrum långt efter storhetstiden på 400- och 300-talen f.Kr. Under romersk tid attraherade Grekland, och i synnerhet Athen, bildningstörstande romare som önskade ta del av den grekiska kulturen och vetenskapen. Talaren Cicero var bara en av alla de romerska medborgare som både besökte och studerade i Athen. Under 200- och 300-talen e.Kr. framställs Athen i de skriftliga källorna som en nästintill renodlad universitetsstad. Stadslivet i övrigt lyser helt med sin frånvaro. Men i själva verket var Athen fortfarande en ”verklig” stad i alla hänseenden, fast utan det självstyre den en gång haft. Men det faktum att de senantika skriftliga källorna så ensidigt fokuserar på Athen som just en utbildningsstad talar för att Athen under dessa sekler upplevde en storhetstid inom utbildningsområdet. Stadens alla retorikskolor lockade såväl hedniska som kristna studenter från de östra delarna av det romerska riket. I dessa områden levde

grekiskan kvar som riksspråk, och det var också på grekiska, inte latin, man studerade i Athen och på andra studieorter i öst. Studenterna reste dit för att studera retorik, främst deklamationsteori, för någon av stadens många berömda lärare. Till exempel studerade Flavius Claudius Julianus, som med tiden skulle komma att bli romersk kejsare med epitetet ”Avfällingen”, i Athen på 300-talet, liksom en av fornyrkans mest betydande personer, Basileios den Store. En annan student under samma tid var Libanios från Antiochia, residensstaden i den romerska provinsen Syrien. Denne produktive författare och kulturpersonlighet var under andra hälften av 300-talet officiell, det vill säga statligt tillsatt, sofist i Antiochia, eller för att använda en modernare term, professor i retorik. Bland Libanios efterlämnade verk finns ett 60-tal orationer, fler än 50 deklamationer och omkring 1600 brev. I sin *Självbiografi* (*Oratio* 1) har Libanios efterlämnat en både läsbar och intressant skildring av studentlivet vid de athenska retorikskolorna.¹ Det är utifrån denna för sin samtid mycket ovanliga text som jag här vill försöka teckna en bild av retorikskolorna, studentlivet och den professionella sofistiken i 300-talets Athen (del 1 nedan). Och eftersom en synnerligen viktig uppgift för sofisterna var deklamationen, tänker jag avsluta med en mycket övergripande presentation både av deklamationen som litterär genre och av det historiska Athens roll i den (del 2 nedan).

1. Sofisternas Athen

År 336 e.Kr. lämnade Libanios sin hemstad Antiochia och reste till Athen för att studera retorik. Syftet var i första hand att studera deklamationsteori, men en romantisk äventyrslystnad verkar också ha varit pådrivande. Under 300-talet var Athen det självklara studievalet för retorikstuderande på högre nivåer. Stadens retorikskolor var mycket populära och alla som hade en ambition om en karriär inom retorikområdet studerade där. Retorikens betydelse i de antika grekiska och romerska samhällena var som bekant en helt annan än i de moderna västerländska; en bildad man förväntades kunna tala för sig, och för det krävdes naturligtvis både bildning och utbildning. Libanios beskrivning av Athen, som staden porträtteras i inledningen av *Självbiografien*, avslöjar emellertid ett visst mått av avsky både för staden och för studentlivet. Denna uppfattning står i skarp, och avsiktlig, kontrast till den förtrollande lockelse staden hade utgjort för honom innan han faktiskt reste dit. I *Självbiografien* (*Oratio* 1.19) skriver Libanios uttryckligen att han hade långtat till Athen “sedan barnsben” (*ἐκ παιδός*).

Texter som Libanios *Självbiografi* är naturligtvis författade i alla tänkbara syften förutom i just syftet att presentera en objektiv sanning – självbiografien är per definition ensidig och subjektiv – och det kan ha funnits många orsaker till att Libanios valde att beskriva Athen och retorikskolorna på ett mindre fördelaktigt sätt. En orsak kan ha varit fåfänga eller tävlingslystnad. Som utbildningsort betraktad var Athen nummer ett i popularitet och anseende. Antiochia, och därmed Libanios egen skola som han ledde från mitten av 350-talet fram till sin död, kom kanske

1 För mer information om Libanios, se t.ex. Jorit Wintjes utmärkta bok *Das Leben des Libanios* (Rahden Westfalen: Verlag Marie Leidorf, 2005).

först på andra plats i fråga om popularitet.² Troligtvis hade även retorikskolorna i den kejsrerliga huvudstaden Konstantinopel ett större antal studerande än Antiochia. Raffaella Cribiore, professor i grekiska i New York som skrivit mycket om Libanios skola i Antiochia, hävdar att Libanios alltid strävade efter att göra sin egen retorikskola till den mest populära.³ Syftet var att attrahera fler studenter; fler studenter betydde både ökat anseende och, antagligen, större pekuniära intäkter. I det sammanhanget vore det inte märkligt alls om Libanios beklagade sig över de athenska skolornas bristande kvalitet. Och *Självbiografen* – avsnittet om Libanios athenska skoltid är troligen författat under mitten av 370-talet – är inte den enda eller ens den äldsta av Libanios texter som ger uttryck för denna åsikt. I ett brev daterat till år 362, adresserat till en före detta student vid namn Kelsos, stämplar Libanios athenska retoriklärare som gamla och till och med inkompetenta att undervisa. Han uppmanar dessutom Kelsos att bistå honom i försöket att förhindra Akakios, fadern till ännu en student, att skicka sin son till Athen (*Epistula* 715). Antiochia står i bjärt kontrast till det förfallna Athen i Libanios texter. Ett exempel är hans *Oratio in laudem patriae*, eller *Antiochikos* (*Oratio* 11.188) som talet också kallas, där Antiochia framställs som ett lysande bildningscentrum.⁴ Det är kanske inte alltför långsökt att anta att den nedsättande ton som används i beskrivningen av Athen i *Självbiografen* också kan ha haft ytterligare ett närliggande syfte, nämligen att tydliggöra för potentiella studenter och deras fäder Libanios egen pedagogiska excellens i kontrast till de athenska retoriklärarna. Dessa slutsatser beror naturligtvis på när, var, hur, och till med om, *Självbiografen* publicerades. När det gäller ett möjligt publiceringsdatum råder egentligen ingen konsensus alls inom forskarvärlden.

Det kan naturligtvis finnas andra förklaringar till varför Libanios tyckte illa om Athen. *Självbiografen* skrevs långt efter Libanios vistelse på orten – passagen om studentlivet kanske 35 år senare eller så – och långa tidsavstånd påverkar naturligtvis både minnet och hågkomsten av upplevelsen. Obehagliga upplevelser tenderar att fästa sig och med tiden bli den bestående bilden. Och det faktum att Libanios var en förhållandevis vuxen man under sin studietid i Athen måste ha påverkat hans upplevelser av staden som utbildningsort. År 336 var Libanios tjugotvå år gammal, medan de flesta av hans studiekamrater var betydligt yngre (åtminstone efter vad det går att sluta sig till ur de fåtaliga källorna). Åldersskillnaden mellan den vuxne Libanios och hans tonåriga kurskamrater måste ha gjort sig gällande på många sätt. Säkerligen finns det också många andra orsaker som kan ha bidragit till Libanios nedlåtande attityd gentemot Athen. Men vi kan vara säkra på en sak, nämligen att Libanios ville att hans läsare – vilka än texten var avsedd för – skulle få se Athen med hans ögon. Det är också ett faktum att Libanios flera år efter sin vistelse i staden

2 Det fanns andra skolor och sofister i Antiochia, men Libanios texter avslöjar inga namn (Raffaella Cribiore, *The School of Libanius in Late Antique Antioch* [Princeton N.J.: Princeton University Press, 2007], 41).

3 Ibid., 81

4 Skolorna i staden kallas här "tempel för muserna" (Μουσῶν τε ἱερά). *Oratio* 11 finns översatt till engelska av Glanville Downey, "Libanius' Oration in Praise of Antioch (*Oration* XI)", *Proceedings of the American Philosophical Society* 103/5 (1959), 652-686.

fortsatte att känna avsmak för Athen och de vildsinta athenska studenterna. År 354 tackade han därför nej till en professur i staden, trots att han var formellt inviterad av den romerske guvernören (*Oratio* 1.82 ff.).

Det är viktigt att ha i minnet att vi inte med säkerhet vet orsakerna till Libanios ringaktande av Athens retorikskolor när vi läser *Självbiografen*. Men texten är ändå en viktig och användbar källa till studentlivet i 300-talets Athen. Och tillsammans med Eunapios *Levnadsbeskrivningar över berömda filosofer* (*Vitae sophistarum*) är den faktiskt vår huvudsakliga textkälla.⁵

Ankomsten till Athen

När Libanios anlände till Athen var han som sagt tjugotvå år gammal och därmed betydligt äldre än sina studiekamrater. Eunapios från Sardes (*Vitae sophistarum* 485), som studerade i Athen ett par decennier senare än Libanios, var bara femton år när han började studera retorik för sofisterna Prohairesios,⁶ och han var nitton år när han lämnade staden. När Libanios var femton hade hans ”kärlek till bildning” (ἔρως τῶν λόγων) precis väckts, och han studerade fortfarande på en lägre nivå hemma i Antiochia (*Oratio* 1.5). Sålunda var det en vuxen man som anlände till Athen från Antiochia efter en lång och krävande resa till lands och till sjöss.

Egentligen borde det inte ha varit speciellt svårt för Libanios att veta för vilken sofist han skulle studera. Athens sofister, åtminstone stadens tre officiella, hade nämligen sina egna geografiska rekryteringsområden. En sofist från Armenien, som till exempel den berömda Prohairesios, ägde rättigheterna till samtliga studenter därifrån. Libanios, som ju kom från Syrien, borde därför ha studerat för Epifanios,⁷ som var den sofist som bland annat hade Syrien som upphämningsplats.⁸ Men saker och ting blev inte alltid som förväntat. En sofist med ett gott rykte, som Prohairesios, attraherade uppenbarligen studenter även från områden som egentligen tillhörde andra (Eunapios *Vitae sophistarum* 487-488). Och en sofists framgång när det gällde att locka studenter skapade naturligtvis spänningar mellan honom och de andra. Konkurrensen verkar stundtals ha varit hård, och sätten att öka studentantalet blev mer och mer drastiska. Grupper av athenska studenter som kidnappade

5 Den grekiskspråkige sofisten, filosofen och historikern Eunapios från Sardes var verksam under den senare delen av 300-talet e.Kr. Hans *Vitae sophistarum* är en samling biografier över berömda sofister och filosofer. För vidare information om Eunapios och *Vitae sophistarum*, se Robert Penella, *Greek Philosophers and Sophists in the Fourth Century A.D. Studies in Eunapius of Sardis* (Leeds: Francis Cairns Publications, 1990).

6 Prohairesios, som dog år 366, var över åttio när Eunapios studerade för honom (Eunapios *Vitae sophistarum* 485-493). Han var en av de många kristna retoriklärare som förbjöds att undervisa om de grekiska klassiska författarna under kejsar Julianus (romersk kejsare åren 361-363), enligt Eunapios. Men andra källor talar istället för att Julianus lät göra ett undantag för just Prohairesios.

7 Enligt Eunapios (*Vitae sophistarum* 493-494), dog Epifanios i blodförgiftning i ung ålder, långt innan Eunapios egen ankomst till Athen. Inga av Epifanios retoriska handböcker finns bevarade.

8 Jfr Robert Penella, *Greek Philosophers and Sophists*, 101.

nykomlingar till förmån för sina egna sofister blev vanligt förekommande. Libanios fick uppleva detta vid sin ankomst till Athen. Han överraskades av en grupp studenter som kidnappade honom och höll honom inlåst:

Nästföljande kväll befann jag mig i Athen, i händerna på just sådana personer som jag hade hoppats att slippa. Dagen efter befann jag mig i händerna på ytterligare andra som jag inte heller önskade vara hos. Jag fick inte en skymt av den lärare som jag kommit för att studera för, eftersom jag satt inspärrad i något som liknade en stor vintunna. Sådant är athenarnas mottagande av anländande studenter.”

[Libanios *Oratio* 1.16]

Libanios var inte omedveten om detta, i våra ögon något märkliga, rekryteringsätt när han lämnade Antiochia. Han hävdar till och med (*Oratio* 1.19) att det var just denna typ av uppträdanden från studenterna som attraherade honom till att börja med. Han ville vara en del av studentlivet, kidnappningarna och det eviga festandet.

Student i Athen

För att släppas fri tvingades Libanios att acceptera att registreras som student hos sofisten Diofantos. Han tog ed på detta. I allmänhet upprättades någon typ av kontrakt mellan student och lärare; det har vi belägg för när det gäller Libanios egen skola i Antiochia. Men lärarna verkar periodvis ha haft stora bekymmer med att behålla sina studenter trots det (jämför Libanios *Oratio* 43).

Även om nu Libanios tillhörde en viss lärare fanns ändå möjligheten att bevista andra sofisters föreläsningar. Och sofister fanns det gott om, både privata och statligt tillsatta. Det tycks emellertid ha funnits en lag som reglerade hur många sofister varje student fick besöka. Om vi litar på Självbiografen hade varje student rätt att, utöver sin huvudsakliga sofist, också lyssna till ytterligare två sofisters föreläsningar. Sin vana trogen namnger Libanios (*Oratio* 1.16) inte dessa andra två, utan uppger endast att han närvarade vid ytterligare två sofisters föreläsningar ”enligt lagen om offentliga föredrag” (κατὰ νόμον τὸν τῶν ἐπιδείξεων). Libaniosforskarna är överens om att de andra sofisterna var Epifanios och Prohairesios.

Att Libanios efter det omtumlande bemötande han hade fått vid sin ankomst inte var enbart positivt inställd till Athen är inte underligt. Och han hävdar att han genast insåg att de athenska lärarna inte höll speciellt hög kvalitet:

Och förvisso var applåderna kraftiga nog att bedra sådana som aldrig tidigare hade fått smak för retorik, men jag insåg att de föreläsningar jag åhörde inte var speciellt lovvärda. Kontrollen över de studerande tillhörde män som knappt ens själva skilde sig från studenter. Jag ansågs missaktsam mot Athen, och man tyckte att jag borde bestraffas för att jag ringaktade auktoriteterna.

[Libanios *Oratio* 1.17]

En konsekvens av lärarnas medelmåttighet blev för Libanios del att han sällan bemödade sig om att närvara vid föreläsningarna, utan hellre studerade retorik på

egen hand (*Oratio* 1.17; 1.23-24; Eunapios *Vitae sophistarum* 495). Den ed han svurit vid registreringen tycks, märkligt nog kan tyckas, ha gagnat hans retoriska utveckling (*Oratio* 1.20). Så länge han stod fast vid den tilläts han nämligen att studera i fred. Det verkar alltså som om det var en självlärd sofist som, efter att ha ”studerat dag ut och dag in”, blev föreslagen som innehavare av en officiell sofiststol i Athen redan vid tjugofem års ålder (*Oratio* 1.24-25). Erbjudandet drogs emellertid tillbaka sedan den romerske guvernören som föreslagit honom för uppdraget ändrat sig.

Studentlivet i det romerska Athen under 300-talet var helt centrerat runt stadens sofister. Staden hade tre officiella sofister (varje romersk provins hade fem, men Athen var inte den enda staden i provinsen Achaea), och dessutom många privata. Athen bestod alltså inte av en högre retorikskola, utan av flera. Konkurrens och avund formade relationerna skolorna emellan. Även studenterna drogs med i kampen. Ofta uppstod rena slagsmål mellan studenter till olika sofister varpå rättegångar följde. Inte ens sofisterna själva kunde vara säkra på att undgå attacker från studenter (*Oratio* 1.85). Myndigheterna försökte emellanåt få ett slut på de mest våldsamma studentslagsmålen, men deras ansträngningar tycks ha varit förgäves. Under Libanios tid i Athen avskedade guvernören lärare vars studenter misskötte sig (*Oratio* 1.25), men senare, när Eunapios anlände till Athen under tidigt 360-tal, tycks slagsmålen ha pågått som vanligt. För den moderna läsaren av Libanios *Självbiografi* framstår retorikstudierna och deklamationsövningarna som mindre viktiga för studenterna i Athen än att delta i skolornas rivalitet och det våldsamma studentlivet.⁹

Libanios föraktfulla attityd gentemot Athen kan ha berott på alla möjliga orsaker; jag funderade kring några möjligheter i inledningen av denna artikel. Och det är värt att nämna att Libanios var långt ifrån den enda kritikern av skolorna och sofisterna i Athen.¹⁰ Men i allmänhet tror jag att studenterna uppskattade studentlivet i Athen, vilket inte minst stadens fortsatta popularitet som studieort visar.

- 9 Studentupploppen i Paris på 1200-talet är en intressant senare parallell till de athenska. I Paris var universiteten underställda lokala kyrkolagar, alltså inte stadens lagar. Ett resultat av detta blev att studenterna fick alla möjligheter i världen att leva rövare på stadens gator. Vilket de också gjorde. Vilda upplopp inträffade, vilka till slut slogs ned av stadens polisstyrka (med universitetets godkännande). Interventionen ledde till flera dödsfall bland studenterna; även helt oskyldiga studenter strök med. Den berömda studentstrejken som följde på dessa händelser (år 1229) fick till följd att universitetet stängdes under två år. Under denna tid utarbetades nya regler för universiteten i Europa, med följden att de knöts hårdare till påven än tidigare. Det är troligt att även studenterna i 300-talets Athen lydde under andra lagar än stadsborna i allmänhet. Konflikter mellan athenska medborgare och studenter finns belagda (Eunapios *Vitae sophistarum* 483). När det gäller studentupploppen i Paris, se t. ex. Hastings Rashdall, *The Universities of Europe in the Middle Ages* (Oxford: Oxford University Press, 1936).
- 10 Jfr t. ex. Eunapios *Vitae sophistarum* 491 (om pretorianprefekten Anatolios). Themistios (*Oratio* 27) uttrycker kritik mot hela det högre utbildningssystemet och det faktum att studenter hellre studerade på en berömd utbildningsort än för en kompetent lärare: ”Varför är det bara i skolsammanhang som studenter hellre får undervisning i en ärofull och hyllad stad än av en duktig lärare?” Themistios texter finns översatta till engelska av Robert Penella, *The Private Orations of Themistius* (Berkely and Los Angeles: University of California Press, 2000), 164.

Efter Athen

Även om Libanios, naturligtvis, genomgick sin grundutbildning i hemstaden Antiochia, så är det troligt att han förvärvade det mesta av sina retoriska expertkunskaper i Athen, trots att han verkar ha studerat på egen hand. Att han saknade tillräckliga kunskaper inom retorik var orsaken till att han överhuvudtaget reste till Athen, och att han faktiskt ansågs kompetent nog för en sofiststol medan han befann sig där visar att han hade förvärvat tillräckliga kunskaper.

Libanios stannade i Athen i fyra år. Han skulle ha stannat längre men han hade redan hunnit lämna staden när finansieringen kunde ordnas (*Oratio* 1.26). Istället följde han med sin vän Krispinos, som blivit hemkommenderad, på en resa till Heraklea på Mindre Asiens Svartahavskust. Libanios var nu tjugosex år gammal. Både Libanios och Krispinos längtade efter att få visa upp sin retoriska skicklighet inför publik i Krispinos hemstad (*Oratio* 1.27-30). Under sin resa norrut från Athen, genom Plataiai, Makedonien och Konstantinopel, fick de mängder av möjligheter att visa upp sina kunskaper, och de förärades epitetet ”Athens välgörare” (τῶν Ἀθηῶν εὐεργέται). Exakt vad detta epitet innebar kan diskuteras. Det kan kanske tolkas som att de sågs som talekonstens framtid eller till och med frälsare; Athen var intimt förknippat med talekonsten. Det de två vännerna ägnade sig åt under resan var att hålla ett offentligt anförande i varje stad som de passerade. A. F. Norman kallar denna resa för ”a lecture tour with a single oration, an encomium upon Athens” i sin översättning av Libanios självbiografi.¹¹ Norman baserar sitt antagande på något som Libanios säger senare i *Självbiografien*, om retorn Bemarchios (*Oratio* 1.39), som tycks ha gjort ett slags turné med enbart ”ett tal” (λόγον ἓνα). Den turnén skall ha gett Bemarchios både pengar och berömmelse. Men faktum är att inte mycket sägs beträffande vilken typ av tal Libanios och Krispinos höll under sin resa; faktiskt inte ens att det skulle ha rört sig om ett och samma tal på alla platser de besökte. Det faktum att Libanios överhuvudtaget ens anmärker på Bemarchios ”en-orationer”-turné borde kanske snarare ge vid handen att Libanios och Krispinos själva, i motsats till Bemarchios, höll ett flertal olika tal. Troligen uppträdde de dessutom med deklamationer av den sort som finns bevarade i Libanios textkorpus och inte renodlade *encomia*. Deklamationer är antingen deliberativa tal eller rättegångstal, aldrig epideiktiska (uppvissningstal).¹² Ingen kan naturligtvis veta med säkerhet, men det verkar onekligen konstigt om Libanios och Krispinos skulle ha stått i andra städer och hållit ett lovtal till Athens ära.¹³ Och de båda vännerna borde vid det här laget ha varit professionella deklamatorer och fullspäckade med deklamationsteman baserade på athensk historia efter sin långa tid i

11 A.F. Norman, *Libanius' Autobiography (Oratio I)* (Oxford: Oxford University Press, 1965), 155.

12 Jfr Donald A. Russell, *Greek Declamation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 10. Russell citerar Menander Rhetor 331.16 Spengel.

13 Ett visst mått av lokalpatriotism rådde uppenbarligen ännu inom de grekiskspråkiga städerna, inte minst inom de bildade kretsar i vilka Libanios rörde sig. Libanios kunde självklart hålla ett lovtal till Antiochia i just Antiochia, och kanske till Nikomedia i Nikomedia. Men han stod inte i den ena staden och lovprisade den andra.

Athen. Exempelen på denna typ av deklamationer är många i Libanios stora bevarade produktion: ta till exempel *Deklamationerna* 9 och 10 baserade på historier om den athenska generalen Themistokles och perserkrigen, eller *Deklamationerna* 17-23 på Demosthenes och Filip II av Makedonien.

Majoriteten av studenterna stannade enbart en kort period i Athen, även om Libanios talar om överläggare som blev kvar år ut och år in utan att få en professur. Endast ett fåtal kunde göra sig en karriär som sofist i staden. Efter examen flyttade de flesta tillbaka till sina hemstäder, antingen för vidareutbildning eller för någon typ av anställning. En retorikutbildning kunde öppna dörrarna till flera olika sorters anställningar i de östra delarna av det romerska riket. Retorikkunniga var till exempel efterfrågade inom juridiksektorn och inom den kejsrerliga administrationen.¹⁴ För dem som blev sofisterna ingick såväl undervisning som retoriska offentliga uppträdanden i uppgifterna. De hade dessutom ofta uppdrag inom den kommunala administrationen i sina hemstäder, vilket inte minst gäller Libanios. De före detta studenterna vid Athens retorikskolor behöll i många fall kontakten även efter studietiden. Och trots sina nedslående erfarenheter av staden var Libanios ändå en del av ett alumnätverk, och han hade bevisligen kontakt med både studenter och lärare från Athentiden långt efteråt.

2. Deklamationernas Athen

Låt oss här ändra inriktning på denna artikel, från det historiska 300-talets Athen till det drömska, sagolika Athen som vi finner i Libanios deklamationer. Som så många andra författare verksamma under den så kallade Andra sofistiken,¹⁵ var Libanios en hängiven beundrare och imitator av klassisk grekisk, i huvudsak athensk, litteratur. Detta visar sig på många sätt i hans litterära produktion: attisk grekiska är det språk på vilket han skriver, och hans stil är starkt påverkad av de klassiska athenska talarna. Hans litterära referensvärld är till synes densamma som Platons och Demosthenes. Det var det klassiska Athen – försvunnet sedan över ett halvt årtusende – och inte den samtida staden som utgjorde den litterära inspirationskällan. För sofisterna var det ett mål i sig att imitera de klassiska förebilderna, och dessa förebilders miljöer och teman blev därför ofta naturliga utgångspunkter i deras skrifter. Sådant är fallet i många av Libanios deklamationer, där ”gamla Athen” spelar en mycket central roll.

Att komponera och framföra deklamationer tillhörde den högsta nivån inom retorikutbildningen. Deklamationen – på latin *declamatio*, grekiska *meléte* (μελέτη) – är ett komplett och enligt konstens alla regler utsmyckat, ofta ethopoietiskt

14 Libanios tycks ha ansträngt sig för att attrahera juridiklärare och latinlärare till Antiochia när han förestod sin egen skola där (Raffaella Cribiore, *The School of Libanius in Late Antique Antioch*, 206-213). Detta trots att Libanios syn på båda dessa områden ofta är nedlåtande. Syftet var att erbjuda ett komplett utbildningscentrum.

15 Den litterära termen ”Andra sofistiken” myntades av den grekiske sofisten Filostratos (ca 170-250 e.Kr.). Den används i allmänhet för att beskriva den klassiska renässansen hos grekiskspråkiga författare under de första århundradena e.Kr.

(karaktärsbeskrivande), imaginärt tal. Talet är baserat på ett i förhand givet ämne, och i allmänhet avsett att framföras inför publik. Att kunna hålla ett tal som Demosthenes efter Slaget vid Chaironeia, *ex tempore*, krävde naturligtvis goda kunskaper såväl om Athen under Demosthenes tid som om Demosthenes stil. Deklamatorerna förvärvade dessa kunskaper från litteraturen. Också deklamationer baserade på specifika etologiska karaktärer – till exempel surkartan eller snåljåpen – eller på intressanta men märkliga rättsfall tar avstamp i en miljö som i mångt och mycket påminner om Athen som staden porträtteras i klassisk litteratur. Att förvärva tillräckliga kunskaper för att kunna komponera dessa tal var varje retorikstudents mål. Efter att ha avklarat diverse delmål och olika nivåer (som inkluderade studier i och produktion av progymnasmata) innebar deklamationen ett slags examensprov. Deklamationen som sådan var emellertid mer än bara en studentangelägenhet. Sofisterna själva uppträdde med sina retoriska mästerverk inför publik. Vissa sofister verkar till och med ha blivit berömda deklamatorer. Utöver att visa sofistens ”kulturella bildning” (paideia¹⁶) för omvärlden, fyllde den fysiska litterära produkten deklamation en viktig funktion, nämligen när det gällde att hålla kontaktnätet sofisterna emellan vid liv. Dessa texter kopierades och sändes mellan vänner och kollegor, män som tillhörde samma kulturella nätverk. Deklamationen kan därför sägas ha varit ett viktigt inslag i alumnverksamheten.¹⁷

Det romantiska, klassiska Athen erbjöd som sagt mängder av lämpliga deklamationsteman. Frågan är egentligen bara om det verkliga Athen spelade någon roll i dessa. Frågan är berättigad, eftersom Libanios deklamationer, som ju ofta är komponerade såsom framförda i det klassiska Athen av historiska personer, är baserade enbart på passande litterära källor. För deklamatorerna på 300-talet ”råkade” Athen bara utgöra scenen för många deklamationsteman, just på grund av sina många berömda författare och sin storslagna historia. Om Libanios till exempel författade ett tal som om Demosthenes själv hade hållit det efter slaget vid Chaironeia,¹⁸ placerade han naturligtvis Demosthenes i hemstaden Athen; att Demosthenes i själva verket hade övergivit sin post direkt efter slaget och följaktligen inte vågade befinna sig i Athen efter förlusten var oväsentligt för Libanios, om han överhuvudtaget kände till det. Detta är fallet med till exempel Libanios *Deklamation* 19. Antalet deklamationer med gamla Athen som bas har ibland fått forskarna att framställa Libanios som en expert på den klassiska tidens Athen. Det är troligen att dra för långtgående slutsatser. Men Libanios var naturligtvis en auktoritet inom den klassiska litteraturkunskapen.

Bland de femtiofyra deklamationer som traditionellt har attribuerats till Liba-

16 Paideia var på många sätt något som enbart hörde hemma bland den bildade eliten och de ledande familjerna i de viktigare romerska provinsiala orterna i östra Medelhavsområdet. Den kulturella bildningen gav de ledande familjerna en privilegierad ställning, och denna privilegierade ställning gav i sin tur familjen paideia. Se vidare Peter Brown, *Power and Persuasion in Late Antiquity. Towards a Christian Empire* (Madison Wi.: The Wisconsin University Press, 1988), 37 ff.

17 För en fördjupad presentation av den grekiska deklamationen, se Donald A. Russell, *Greek Declamation*.

18 År 338 f.Kr.

nios finns en grupp som allmänt fått benämningen mytologisk-historiska. Moderna handböcker har ofta vidareutvecklat detta begrepp till två separata kategorier: mytologiska och historiska.¹⁹ Mytologiska deklamationer är sådana vars utgångspunkt tas i grekiska myter (i synnerhet trojanska). Historiska är baserade på motiv ur äldre antik historia (jämför till exempel ovanstående *Deklamation* 19). Denna moderna indelning är inte helt tillfredsställande. Både de mytologiska och de historiska deklamationerna tycks nämligen vara baserade på klassisk litteratur och, för antikens bildade elit, enormt berömda historier. Det finns inga försök från Libanios sida att vara historiskt sannfärdig i någondera sorten. Vad som hände vid ett visst historiskt tillfälle är i sig inte viktigt. Sett ur den aspekten råder det ingen skillnad mellan hur Libanios behandlar ett tema baserat på Slaget vid Salamis eller ett tema som Menelaos ambassad till trojanerna. I ingetdera fallet försöker författaren förstå det historiska händelseförloppet (vilket möjligen skulle ha låtit sig göras i fallet Salamis, men som självklart hade varit betydligt svårare när det gäller trojanerna); han presenterar inte ens en egen uppfattning om vad som kan ha hänt. Han använder endast dessa extremt välkända teman från litteraturens värld som utgångspunkt för att skapa ett retoriskt hantverk. Och det fungerar riktigt väl.²⁰

På samma sätt är Libanios samtliga referenser till athenska offentliga institutioner från den klassiska epoken (rådet, folkförsamlingen, de specifika domstolarna etc.) baserade på litteratur och på litterär tradition. Dessa referenser kunde användas närhelst de behövdes för att skapa den rätta miljön för de historiska karaktärerna. I D.A. Russells bok *Greek Declamation* utgör detta hopkok av klassiska, främst athenska, institutioner själva grunden till vad Russell kallar ”Sophistopolis”.²¹

Enligt min mening är alltså den moderna indelningen i mytologiska eller historiska deklamationer onödig. Och för den moderna läsaren av Libanios är den desutom missvisande. Den presenterar uppfattningen att det skulle finnas en skillnad mellan de båda kategorierna. För antika litteraturkritiker skulle termen ”historisk” snarare ha lett tankarna till en helt annan genre. De skulle ha tänkt på Herodotos, Thukydidés eller Tacitus.

Uppdelningen av de mytologisk-historiska deklamationerna är alltså både onödig och oriktig. Och den textmassa vi talar om är inte så stor att vi skulle bli stående med en ohanterlig textvolym om vi inte delade upp den. Likheter i kategorierna emellan är slående: samtliga texter är baserade på mer eller mindre myto-

19 Jfr t. ex. Paulys *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* XII (1924), 2509, och Bernard Schouler, *La tradition hellénique chez Libanios* (Paris: Les belles lettres, 1984), 28-29.

20 Libanios litterära inramning när det gäller Athens konflikt med Makedonien under 300-talet f.Kr. – en central tidsepok för sofisterna under Andra sofistiken – är baserad på litteratur, framförallt på Libanios retoriska och stilistiska förebild Demosthenes, och på tradition, men inte alls på historisk akribi. (Vid en konferens i Montpellier i maj 2010 presenterade jag några av Libanios ibland uppseendeväckande historiska blunders. En artikel med titeln ”Non modo nostris temporibus, sed iam apud veteres Herodotus magna fructus est auctoritate.” ”Libanius’ historical declamations and the sources” är under tryck och kommer att publiceras i *Cardo* 9, s. 35-44)

21 Donald A. Russell, *Greek Declamation*.

logiska berättelser och, som regel, på klassisk litteratur. De finns inga skillnader. De så kallade historiska deklamationerna är aldrig historiska på något sätt. Egentligen kan kanske termen mytologisk-historisk i någon mån också sägas vara anakronistisk. Men den moderna indelningen i två kategorier är dessutom meningslös. Det tror jag att även Libanios skulle ha tyckt.

Avslutande diskussion

Vi har i denna artikel sett hur viktig staden Athen var under senantiken både som utbildningscentrum för deklamationsstudenter och som historisk inspirationskälla för deklamationsteman. Självklart bidrog Athens storslagna förflutna till att höja även det senantika Athens status. För även om Athen sedan länge bara var en stad bland många – och faktiskt inte ens residensstad – i det stora romerska riket, fick säkerligen både miljöerna och vetskapen om stadens ärofulla förflutna de studerande att känna att de var en del av ett långt kulturellt arv. Därför kan man kanske hävda att deklamationerna – trots att dessa fiktiva tal i mångt och mycket kan te sig som tämligen meningslösa och överutsmyckat orerande över oviktiga ting – faktiskt fyllde ett högre syfte, nämligen att hålla drömmen om den grekiska forna storheten vid liv. Jag vet att Robert Penella kommer att diskutera detta i sin kommande artikel om Libanios deklamationer som kommer att publiceras i *The Cambridge Companion to Libanios*. Det skall naturligtvis bli mycket intressant att ta del av hans diskussioner i just detta ämne.

Litteratur:

- Eunapios. *Vitae sophistarum*. Ed. J. Giangrande. Rome, 1951
 Libanios. *Opera*. Ed. R. Förster. 12 vols. Leipzig: Teubner, 1903-1927
- Brown, Peter. *Power and Persuasion in Late Antiquity. Towards a Christian Empire*. Madison Wi.: The University of Wisconsin Press, 1988
- Cribiore, Raffaella. *The School of Libanios in Late Antique Antioch*. Princeton N.J.: Princeton University Press, 2007
- Downey Glanville, "Libanios' Oration in Praise of Antioch (Oration XI)", *Proceedings of the American Philosophical Society* 103/5 (1959), 652-686
- Norman, A.F. *Libanios' Autobiography (Oration I)*. Oxford: Oxford University Press, 1965
- Penella, Robert. *Greek Philosophers and the Sophists in the Fourth Century A.D. Studies in Eunapius of Sardis*. Leeds: Francis Cairns Publications Ltd, 1990
- Penella, Robert. *The Private Orations of Themistios*. Berkely and Los Angeles: University of California Press, 2000
- Russell, Donald A. *Greek Declamation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983
- Wintjes, Jorit. *Das Leben des Libanios*. Rahden Westfalen: Verlag Marie Leidorf, 2005